

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора, член-кореспондента НАН України Загнітка А. П. про дисертацію Огієнко Катерини Олександрівни **“АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ В ТЕОРЕТИЧНОМУ І ПРИКЛАДНОМУ МОВОЗНАВСТВІ ХХ СТОЛІТТЯ”** (Слов'янськ, 2018. – 246 с.; основний корпус – 180 с.; автореф.: Одеса, 2018. – 20 с.), подану до спеціалізованої вченої ради К 41.053.05 у Південноукраїнському національному університеті імені К.Д. Ушинського для захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство

Питання комунікативної лінгвістики сьогодні перебувають у полі зору дослідників, що зумовлено значущістю взаєморозуміння між учасниками спілкування, розпізнавання прихованих смислів та їх навантаження в кодуванні та декодуванні інформації. Актуальне членування речення можна віднести до питань комунікативної (ширше – функційної) лінгвістики. Опоноване дослідження зосереджує увагу на еволюції поглядів науковців на категорійно-поняттєвий апарат тлумачення актуального членування речення, кваліфікацію його основних компонентів, співвідношення з одиницями інших рівнів реченневої структури. Традиційно дисертація містить Вступ (сс. 15–23), трьох розділів (сс. 24–193), Загальних висновків (сс. 194–197), Списку використаної літератури (сс. 198–235), а також чотирьох додатків (сс. 236–244), які узагальнюють термінологічний апарат дослідників аналізованої проблемими. У дослідженні тих чи тих лінгвістичних проблем науковець завжди перебуває в силовому полі обстежуваного матеріалу та відповідних теоретичних узагальнень, гіпотез, численних напрацювань і класифікацій, які, зазвичай, постають підґрунтям для системного аналізу розглядуваного матеріалу, його узагальнень і класифікацій. Катерина Огієнко обрала для дослідження історію дослідження актуального членування речення зі встановленням студіювання

емності відповідної термінології і понять, кваліфікації застосовуваних лінгвістами принципів для встановлення засадничих основ кваліфікації компонентів актуального членування речення, вияву етапів становлення самого вчення про актуальне членування речення. Кожний із розділів основної частини концентрує увагу на відповідному компоненті комплексного розгляду історії дослідження актуального членування речення. Розділ 1 «Лінгвоісторіографічний аспект вивчення актуального членування речення. Метод і напрями дослідження» (сс. 24–62) охоплює кваліфікацію лінгвоісторіографічного аспекту вивчення актуального членування речення, для чого з'ясовано співвідношення понять синтаксичної конструкції, речення, судження й висловлення в контексті актуального членування речення (сс. 28–34), короткий огляд термінного поля актуального членування речення (сс. 34–56), а також кваліфікацію застосованих методів і прийомів (сс. 57–61). Інколи трапляється непослідовний виклад думок: спочатку наголошено, що «Дж. Ліч та Я. Свартвік вживали терміни *topic* (топік) та *information focus* (інформаційний фокус), назвавши три види топіку: емпатичний, контрастний та даний» (с. 46), а вже згодом – заявлено, що «Поняття *topic* й *comment* увів Ч. Хоккет (*topic* і *comment*)» (с. 49).

Другий і третій розділи концентрують увагу на ґрунтовному аналізі проблеми із розкриттям двох основних етапів в еволюції вчення про актуальне членування речення. Виділено період кінця XVIII ст. – початку XX ст. (Розділ 2. Спроби дослідження актуального членування речення в лінгвістиці кінця XVIII с. – початку XX ст. (сс. 63–107)) і період XX ст. (Розділ 3. Дослідження актуального членування речення в XX ст. (сс. 108–193)). Ємність першого періоду мотивована формуванням цілісної концепції аналізованого вчення, тому й використано в назві слово 'спроби', що в одному зі значень констатує: 'відтворення якого-небудь явища або спостереження за новим явищем у певних умовах з метою його вивчення, дослідження' (СУМ, 9, с. 601), хоча воно не зовсім вичерпно відтворює етапність створення вчення про актуальне

членування речення у працях А. Вейля (сс. 70–73), у психологічних студіюваннях Г. Габеленца, Г. Пауля, Ф. Вегенера та російській лінгвістиці заявленого періоду, адже запропоновані основи бачення статусу речення в комунікації, його налаштування на ситуативно прагматичні завдання й сьогодні затребувані.

Концентровано розглянуто студіювання актуального членування речення в лінгвістиці XX ст. із прагненням простежити напрацювання учених Празької лінгвістичної школи (сс. 108–130), висвітленням розвитку ідей актуального членування речення в 40-і роки – початку 60-их років (сс. 108–148), середини 60-их років – кінця 80-х років (сс. 148–184), а також виявлено особливості аналізу актуального членування речення в лінгвістичних поглядах кінця XX ст. (сс. 184–191).

Огляд методів і напрямів дослідження, аргументоване коментування актуалістичного методу, засадничі принципи якого сформульовані проф. В. Глущенком, надав аргументованості виокремленню напрямів студіювання проблеми, що зорієнтоване на 1) розгляд наявних періодизацій еволюції думок із аналізованої проблеми; 2) побудову власної періодизації еволюції теоретичних і практичних підходів до кваліфікації актуального членування речення; 3) визначення ставлення лінгвістів до піонерських опрацювань вивчення актуального членування речення - традиційного і психологічного синтаксису кінця XVIII ст. – початку XX ст.; 4) характеристика сукупності термінології актуального членування речення, що можна було доповнити встановленням особливостей цієї множини термінів і виявом внутрішньомножинних парадигмальних відношень; 5) кваліфікація поглядів лінгвістів другої половини XX ст. щодо актуального членування речення. До цього потрібно додати запропоновану Катериною Огієнко хронологізацію аналізованих концепцій актуального членування речення, спроби встановлення тяглості теоретичного осмислення актуального членування речення.

До найістотніших наукових результатів аналізу наукової проблеми, які містяться в дисертації, потрібно зарахувати такі:

- проаналізовано еволюцію лінгвістичних поглядів на актуальне членування речення з визначенням основних етапів розвитку аналізованих поглядів від Ц. Дюмарсе, Н. Бозе, Ш. Бато, Дж. Монбоддо, Й. Аделунга, Анрі Вейля, член-кореспондента Санкт-Петербурзької академії наук, та ін. – до початку ХХ ст.;
- встановлено етапні моменти аналізу актуального членування речення і виявлено значущість концептуальних підходів у формуванні таких етапних моментів, зокрема Ф. Беккера, В. Матезіуса та ін. зі з'ясуванням навантаження логічного наголосу та порядку слів, психологічного чинника і под в актуальному членуванні речення;
- визначено основні тенденції розвитку вчення про актуальне членування речення з наголошенням особливостей (Г. Габеленцом, Г. Паулем та ін.) психологічного, морфологічного, логічного, інтонаційного, логічного, соціального (Ф. Вегенер) та інших підходів до актуального членування речення, що дало змогу для порівняння кваліфікації часток, займенників (анафоричних, питальних, відносних та інших частиномовних елементів у структурі актуального членування речення (сс. 83–85 і далі);
- встановлено причини нейтралізації психологічного підходу до актуального членування речення в німецькій лінгвістиці в кінці ХІХ ст. – початку ХХ ст. та утвердження в синтаксисі логіко-психологічного підходу, перенесення основної уваги дослідників з комунікативного на раціонально-експресивний аспект мовлення (с. 87 дис. і далі);
- схарактеризовано спільне й відмінне в різних теоріях початку ХХ ст., зокрема в актуальних лінгвістичних пошуках Ф. Вегенера, Г.

- Амманна, Е. Драха, Дж. Р. Кантора, К. Бооста, а також підходів О. Потєбні, Ф. Буслаєва, О. Шахматова, А. Добіаша, О. Пешковського, В. Виноградова та ін. із кваліфікацією упроваджуваних ними термінів і понять актуального членування речення і власним коментуванням наявних суперечностей;;
- із залученням процедур актуалістичного методу встановлено семантико-синтаксичні основи теорії актуального членування речення Вілема Матезіуса та інших науковців Празької лінгвістичної школи, зокрема, Ф. Данеша, М. Докуліла та К. Гаузенбласа та розкриттям трирівневого підходу до розкриття закономірностей реченнєвого структурування, обґрунтуванням науковцями перспектив створення науки про комунікацію (сс. 108–115 і далі);
  - кваліфікацію теорії комунікативного динамізму І. Фірбаса, встановлення шкали комунікативного динамізму (с. 40, 46, 113–117 і далі), визначення ступеня такого комунікативного динамізму, розкриття основ теорії П. Адамца з розмежуванням лінгвістом чотирьох основних різновидів висловлення, що мають опертям відповідні узагальнювальні питання Ш. Баллі;
  - проведено розгляд функційного навантаження теорії актуального членування речення у світлі породжувального (генеративного) опису мови (Є. Гаїчова, П. Сгалл), у межах якого диференційовано три групи мов щодо особливостей актуального членування речення в них.

Коментуючи погляди на тематичну прогресію, її вияви (Й. Філіпець (сс. 124–126 і далі) потрібно було згадати одну з піонерських у цьому розрізі праць Ф. Данеша (Danes Fr. FSP and the Organization of the Text / Fr. Danes // Papers on Functional Sentence Perspective. – Prague: IZTE, 1964. – P. 125–141), який диференціював тематичну прогресію і встановив її основні різновиди.

Досить детальним постає розгляд розвитку теорії актуального членування речення в лінгвістиці середини 60-х років – кінця 80-х рр. ХХ ст і дослідження актуального членування речення в мовознавстві кінця ХХ ст. На усьому просторі дисертації потрібно було дещо поглибити й деталізувати еволюцію поглядів на актуальне членування речення українських лінгвістів: І. Нечуя-Левицького, В. Сімовича, Ю. Шевельова (Шереха) та ін.

Прикладний характер одержаних результатів та основних ідей дисертаційного дослідження простежувано в тому, що матеріали аналізу знайдуть застосування у вивченні актуальних питань сучасної граматики, в дослідженні динамічного і статичного синтаксису, визначенні основних напрямів розвитку синтаксичного ладу національних мов, а також у лексикографічній практиці одно- і різносистемних мов, студіюванні питань історії лінгвістичних учень, зіставленні й порівнянні лінгвопарадигм різних епох. Теоретичні положення й отримані результати постануть надійним ґрунтом для опрацювання новітніх спецкурсів і спецсемініарів, створення підручників і навчальних посібників,

Представлена до захисту дисертація – цілком самостійне дослідження, якому властива цілісність і завершеність, власна модель і структурування заявленої проблеми. Дисертація побудована відповідно до вимог жанру такого характеру студіювань, вона розширює коло мовознавчих студіювань лінгвістичної школи професора В. Глуценка. Основні компоненти кандидатської дисертації, її ідеї і проблематика, плин викладу наукового матеріалу відбивають напрацювання методологічних пошуків професора В. Глуценка, вдалого обґрунтування актуалістичного методу з окремим прийомами і процедурами – це і аналіз джерел (лінгвістичних текстів), і синтез одержаних даних, і порівняння, й абстрагування, й історико-наукова реконструкція, методиками. Групування аналізованого матеріалу, його первинна і вторинна класифікація, відбиті в низці таблиць, висновкових тезах,

самому текстовому тлі дисертації підтвердили значущість актуалістичного методу та його функційне навантаження в такого зразка дослідженнях.

Результати дисертації належним чином апробовано на наукових конференціях. Матеріали аналізу заявленої наукової проблеми викладено у 18 одноосібних публікаціях, серед яких 7 надруковано у фахових виданнях України, 2 – у закордонних фахових виданнях, 7 – у збірниках тез доповідей за матеріалами конференцій, 2 – у наукових збірниках, які додатково відображають отримані результати дослідження. У своїй більшості висновкові тези цілком корелюють із визначеними завданнями. Сукупність висновкових тез відбиває еволюцію вчення про актуальне членування речення.

Необхідно наголосити на ідентичності змісту автореферату й основних положень дисертації, вичерпну адекватність ідей та змістових положень дисертації концептуальним реферованим ідеям автореферату, змістовій наповненості публікацій.

Дисертаційна робота підтверджує належну обізнаність Катерини Огієнко із сучасними лінгвістичними гіпотезами й теоріями, уміння належним чином їх групувати, аналізувати, критично осмислювати, кваліфікувати й порівнювати, визначати спільне й відмінне в поглядах лінгвістів різних епох та різних напрямів, належно узагальнювати, робити оригінальні авторські висновки. Дисертація підтверджує належний мовознавчий рівень запропонованого розгляду, коментування. Грунтовний аналіз уможливив із опертям на сучасні теоретико-лінгвістичні позиції з використанням адекватних методів, прийомів і методик розв'язати заявлені завдання й успішно досягти заявленої мети.

Аналізована дисертація написана творчо, послідовно структурована, її зміст підпорядкований розкриттю поставленої мети, що передбачає «комплексне лінгвоісторіографічне розкриття виникнення, становлення й розвитку ідей АЧР у мовознавстві ХХ ст. як закономірного продовження синтаксичних досліджень ХІХ ст.» (с. 5 автореф.), а також реалізації семи завдань, останнє з яких – сьоме «накреслити перспективи подальших

досліджень АЧР» не зовсім корелює із метою дисертації і викладено в одному висновковому (15.) абзаці: «Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в широкому залученні до аналізу матеріалів неіндоєвропейських мов, що дозволить створити універсальну теорію та вийти на якісно новий рівень узагальнень» (с. 197).

Водночас в опонованій дисертації наявні окремі твердження, аргументації авторської позиції, що вимагають дискусійного обговорення, обмірковування. Потрібно наголосити, що наголошувані дискусійні моменти не торкаються визначальних теоретичних положень дисертації, а лише тих тверджень дисертантки, що можуть бути зреалізовані в майбутніх студіюваннях чи належно не прочитувані в їх цілісності.

1. З огляду на проблематику підрозділу 1.2. «Співвідношення понять синтаксична конструкція, речення, судження та висловлення в контексті актуального членування» авторка розглядає названі одиниці (с. 29) ніяк не коментуючи багатозначність поняття висловлення, що сьогодні витлумачувано і як окремий компонент комунікації, і як цілісне змістове утворення, і як змістово оформлений витвір – роман, повість, поема (А. Папіна). Та й коментування відмінності між судженням і висловленням, судженням і реченням, судженням і синтаксичною конструкцією обмежена лише констатуванням, хоча їх диференціювання вимагає прискіпливого погляду.

2. На с. 37 «Якщо в межах речення предикативність – за наявності адекватних морфосинтаксичних засобів – завжди дієслівна, то в реальному висловленні смисловим предикатом може бути й неособова форма дієслова» констатовано, що у висловленні смисловим предикатом може бути й неособова форма дієслова, що обмежує реалізацію смислового предиката. Останній може виражатися будь-яким предикатним словом – морфологічним іменником, прикметником та ін.

3. На с. 74 констатовано: «Г. Габеленц констатував, що існує правило, яке не має винятків: незалежно від складу членів речення, спочатку в реченні стоїть

психологічний підмет, потім – психологічний присудок [390, с. 379]. Проте ми можемо одразу не погодитися з цією думкою, оскільки іноді ми виділяємо логічним наголосом перший елемент речення, і саме він виступає психологічним присудком, тобто ремою», де не зовсім прозоро сформульовано тезу «Проте ми можемо одразу не погодитися з цією думкою, оскільки іноді ми виділяємо логічним наголосом перший елемент речення, і саме він виступає психологічним присудком, тобто ремою». Якщо авторка заперечує думку Ганса Георга Конона фон дер Габеленца, то для чого протиставлення та й дослідник нічого не говорить про логічний наголос. У цьому разі потрібно використовувати відповідні процедури актуалістичного методу синтезу одержаних даних і порівняння психологічного підходу з логічним чи іншими.

На с. 48 заявлено про метод віднімання («методом віднімання визначають нове»), але з-поміж застосованих методів його не проаналізовано. До цього можна додати застосування заявленого методу в аналізі підходів до актуального членування речення в концепціях Г. Габеленца, Г. Пауля та ін. Дещо спрощеним постає аналіз засадничих основ теорії речення, його функційного статусу в комунікації у студіюваннях О. Потебня (с. 96 дис. і далі), його психологічні тлумачення компонентів реченневої структури.

Список літератури логічно було доповнити науковими студіюваннями, пов'язаними з аналізованою проблемою: Вінтонів М.О. Актуальне членування речення і тексту : формальні та функційні вияви [Текст] : монографія : [відп. ред. А.П. Загнітко] / Михайло Олексійович Вінтонів. – Донецьк: Донецький національний університет, 2013. – 327 с.; Святобаченко Ірина Станіславівна. Тема-рематичне членування безсполучникових складних речень (на матеріалі української, російської, англійської та французької мов); дис. ... к. філол. н.; спеціальність 10.02.15 – загальне мовознавство. – Донецьк, 2014. – 258 с. та ін.

У дисертації трапляються поодинокі технічні огріхи, що пов'язані з окремим стилістичними недоглядами чи комп'ютерним редагуванням: *Комунікація*, з іншого боку (с. 29) → але немає двох боків; *складовою* (с. 32) –

замість складник; речення *виражають* одиницею (с. 32) – замість речення вважають одиницею; Такий підхід не просто *утворює складнощі* (с. 58) – замість такий підхід не просто ускладнює; *парципантом* (с. 53) – замість партиуипантом, бо в цитованій праці Г.Я. Тестельця (позиція 293 у Списку літератури) партиципант (с. 463), вживання слів *парадигматичний, синтагматичний* (с. 54) – замість парадигмальний, синтагмальний, *лівим галуженням* (с. 43) – замість лівобічним галуженням, передує його *атрибута (предиката)* (с. 65) – замість передує його атрибуту (предикату) та ін. Можливо, замість «до ситуації, що описується в реченні» (с. 65) – до описуваної в реченні ситуації, «те, що констатує» (с. 50) використати «констататор», замість «Член речення, що протиставляється тій частині речення, яка заперечується» (с. 83) – замість Член речення, що протиставляється заперечуваній частині речення, *Тип прогресії з темою (ремою), яка повторюється»* (с. 125) – Тип повторюваної прогресії з темою (ремою). Не завжди враховано конкурентність форм складного майбутнього часу: *буде означати, буде виконувати* (с. 69) – замість означатиме, виконуватиме; форм ступенів порівняння прикметників: *більш універсальним* (с. 69) – замість універсальнішим і под, У стилістиці дисертації наявний надмір протиставлення, наче авторка заперечує сама собі, пор., наприклад: у текстовому полі дисертації сполучник *проте* вжито 159 разів (0,32% усіх слів – всього 49074 лексеми), із них 126 – це ініціальна позиція для реалізації парцелювання (79,2%).

Висловлені зауваги й міркування є дискусійними, вони не впливають на загальну високу оцінку наукової роботи, яка є ґрунтовним монографічним дослідженням і цілком відповідає жанру такого зразка студіювань.

Дисертація **“АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ В ТЕОРЕТИЧНОМУ І ПРИКЛАДНОМУ МОВОЗНАВСТВІ ХХ СТОЛІТТЯ”** відповідає всім вимогам, які встановлені у “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня

2013 року № 567 (зі змінами), а також вимогам МОН України, що передбачені для кандидатських дисертацій. Її авторка, Огієнко Катерина Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство.

Доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

А.П. Загнітко

